

SLOVNIČNE IN POMENSKE LASTNOSTI NEKATERIH
KOLIČINSKIH IZRAZOV

Skladenjska, besedotvornoskladenjska in besedoslovna (pomenskosestavinska) merila kažejo slovnične, zlasti besednovrstne, ter predmetnopomenske lastnosti besed *cel*, *pol* in *četrt*, in sicer predvsem kot količinskih izrazov; dokazujejo njihov števniki in zaimenski pomen, pri *cel* pa tudi lastnostnopridevniskega. Med skladenjskimi merili so pomensko odločevalna naslednja: vloga in pomen v stavčni zgradbi, vrste nestavčnih besednih zvez s stališča tvorljivostne polnosti, razvrstitve in skladenjske vloge v njih ter pomensko-slovnične lastnosti zlasti zloženskih skladenjskih podstav.

Criteria on the levels of syntax, word-formative syntax, and lexicology (semantic components) reveal the grammatical (especially word-class) and semantic features of the words *cel*, *pol*, and *četrt*, mostly used as quantifiers. They prove these words to have numeral or pronominal meaning, and *cel* also the meaning of a qualitative adjective. Among the syntactical criteria, the following ones are semantically relevant: function and meaning in the clause structure; types of phrases from the point of view of full-scale vs. partial generability; distribution and syntactic role within phrases; semantic and grammatical features of the syntactic bases used in word-formation, especially in compounding.

1 Predmet naše obravnave so predvsem izrazi *cel*, *pol* in *četrt*. Besednovrstne in s tem deloma tudi (predmetno)pomenske lastnosti teh izrazov so v veliki meri določljive šele iz njihovega skladenjskega, tudi besedotvornoskladenjskega obnašanja. Z izpostavitvijo ustreznih pomensko razločevalnih besednih zvez v t. i. globinskem pomenu je mogoče tudi površinsko (izrazno) utemeljiti njihovo besednovrstno in pomensko različnost. Premajhno upoštevanje ali morda tudi težavnost upoštevanja te (pomensko) razčlenjevalne metode izkazujejo predstavitev teh besed v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ),¹ saj so marsikje pomensko in slovnično, zlasti besednovrstno zgrešene.

1.1 Merila razčlenjevanja so torej skladenjska, besedotvornoskladenjska, pa tudi besedoslovna. Med skladenjskimi vloga in pomen teh besed v stavčni zgradbi, vrste njihovih nestavčnih besednih zvez s stališča tvorljivostne zasičenosti, razvrstitve in vloge v njih, z upoštevanjem dejstva, da je vloga lahko določena z razvrstitvijo,² pa tudi z oblikoslovno podobo, npr. v primeru ujemalnosti. Ob navedenih merilih je v pomoč še vprašalnica. Besedotvorna skladnja³ zajema razčlenitev predvsem zloženskih skladenjskih podstav, ker jih določa skladenjsko razmerje med vsaj dvema obrazilno nepretvorljivima

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) 1—4, Ljubljana, 1970, 1975, 1979, 1985.

² Prim. Toporišičevo razvrstitveno pravilo v njegovi Slovenski slovnici, Maribor 1976 (dalje SS 1976), str. 252, 253, po katerem je pridevniška beseda vse, kar je levo od samostalniškega jedra.

³ Pojem besedotvorne skladnje zajema s stališča besedotvornih vrst vse strukturno različne tipe skladenjske podstave, s stališča besedotvornih pomenov pa vse možne pretvorbene povezave s sestavinami pomenske podstave (propozicije) povedi; prim. o tem A. Vidovič-Muha, Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), Ljubljana 1984, str. 305—319.

korenskomorfemskima besedama. Tako postane razvidno, kateri pomensko-skladenjski tipi obravnavanih besednih zvez so tudi (zložensko) besedotvorni. — Besedoslovna merila izhajajo iz medbesednih pomenskosestavinskih razmerij,⁴ zlasti iz sopomenskosti, protipomenskosti ter nad- in podpomenskosti.

1.2 Po dosedanjih besednovrstnih predstavitvah je beseda *cel* pridevniška, po Slovenskem knjižnem jeziku 2 J. Toporišiča⁵ pridevniška zaimenska in po njegovi Slovenski slovnici iz leta 1976 (dalje SS 1976) količinska pridevniška zaimenska.⁶ Kot pridevniško jo določa tudi SSK J, v zvezah tipa *do celega*, *na celo* pa jo uvršča med samostalnike.⁷ — Členitev na podlagi naših meril pa pripelje do še drugih in drugačnih besednovrstnih in pomenskih uvrstitev.

1.2.1 S skladenjskega vidika je besedo *cel* mogoče ločiti na pomenske skupine, kjer se pojavlja: a) v vseh skladenjskih vlogah (lastnostne) pridevniške besede: kot obsamostalniški prilastek, povedkovo določilo (regularni prehod pridevniške besede med povedkovnike⁸), povedkov prilastek; b) v vlogi povedkovega določila in povedkovega prilastka (povedkovnik); c) samo v vlogi obsamostalniškega prilastka.

1.2.1.1 V vseh skladenjskih vlogah pridevniške besede se *cel* pojavlja le v lastnostnem pomenu — vprašalnica *k a k š e n*; gre torej za lastnostni, in sicer kakovostni pridevnik. Na podlagi so- in protipomenskih povezav se da še natančneje uvrstiti, in sicer med pridevniško besedo stanja; z besednimi pomenskimi povezavami in še z nekaterimi skladenjskimi lastnostmi je mogoče dokazati, da gre v okviru omenjene skladenjske rabe za dve pomenski varianti:

(a) *Čevlji so celi*;⁹ *Čevlje je prodal še cele*; *celi čevlji* 'neraztrgani/raztrgani'; *Hiša je cela*; *Hiša je po bombardiranju ostala cela*; *cela hiša* 'neporušena/

⁴ O pomenskem razčlenjevanju besed na podlagi teorije pomenskih sestavin prim. J. Toporišič, SS 1976, str. 93—95; isti, O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu biti), *Linguistica* 1980, str. 151—167; tudi A. Vidovič-Muha, Besedni pomen in njegova stilistika, XXII. SSJLK, Ljubljana 1986, str. 93—96, kjer gre za poskus prikaza razmerja med besedotvornim in predmet(nost)nim pomenom, razvidnim ravno z izpostavitvijo ustreznih pomenskih sestavin.

⁵ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik (dalje SKJ) 2, Maribor 1966, str. 152.

⁶ M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar 1, Ljubljana 1894, str. 76, ima besedo *cel* uvrščeno samo med pridevnike, tudi sta primere kot *gaziti v celo*, *po celem požirati*, *na celem*, *iz celega*, *iz cela* (= *iz celega*), *do celega*, *do cela* ipd.; A. Breznik, Slovenska slovnica, Celovec 1916 (dalje SS 1916), str. 87, uvršča besedo prav tako med pridevnike s pojasnilom, da nima določne oblike v zvezah kot *cel dan* (*den ganzen Tag*) 'ves dan'; *cel hleb prinesi* (*bring den ganzen Laib*), tj. *ne reži ga prej*; toda: *cêli hleb prinesi*, tj. *tisti hleb, ki je cel, ne tistega, ki je načet*. — J. Toporišič, SKJ 2, str. 152, *cel* skupaj z *ves* uvršča med nedoločne zaimke, čeprav z neke vrste omejitvijo: »*Cel*, ki ga nekateri prištevajo med zaimke (podčrtala A. M.), pomeni /.../«; v SS 1976, str. 271, sta *ves* in *cel* uvrščena med količinske pridevniške zaimke, vendar je glede zaimkovnosti enaka omejevalna opredelitev kot v SKJ 2. — SSK J 1, str. 235, uvršča besedo *cel* med pridevnike, v podgeslu pa tudi med izpridevniške samostalnike za primere kot *do celega* ipd. (*docela* — prislov 'popolnoma, čisto', npr. *docela drugačen*, SSK J 1, 436). — F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika A—J, Ljubljana 1976, str. 60, uvršča besedo med pridevnike, *celō* tudi *celō* med prislove; brez posebne besednovrstne določitve, za podpičjem, navaja primere kot *s cêla*, *s cêlega*, *iz cêla do cêla* »popolnoma«.

⁷ Prim. SSK J 1, str. 236.

⁸ Prim. J. Toporišič, Še k teoriji besednih vrst, posebno predikativa, Jezik in slovstvo 1979/80, 201—205.

⁹ Gradivo je v veliki meri iz SSK J, vendar ne nujno tudi v uporabljenih sklidenjskih vlogah.

porušena'; *Žoga je cela*; *Žogo je našel celo*; *cela žoga* 'nepredrta/predrta'; *Posoda je cela*; *Posodo je ohranil celo*; *cela posoda* 'nerazbita/neokrušena/razbita/okrušena'. — Sopomenke se pojavljajo kot zanikane protipomenke: *neraztrgan* — *raztrgan* itd.; da gre pri protipomenkah za pridevniško besedo stanja, dokazuje pretvorbena pot, npr. *trgati* — *raztrgati* — (*biti*) *raztrgan*. Vse primere tipa (a) pa na protipomenski ravni povezuje nadpomenka *neuničen*, *nepoškodovan* / *uničen*, *poškodovan* (*uničevati* — *uničiti* — (*biti*) *uničen*).

(b) *Hlebi so celi*; *Hlebi na policah so ležali celi*; *celi hlebi*; *Krompir je cel*; *Krompir je pojedel kar cel*; *cel krompir*; *Kumarice so cele*; *Kumarice je vlagala cele*; *cele kumarice*. Za primere s snovnim samostalnikom v jedru besedne zveze (b) velja protipomenka *razrezan*, ki tako kot za primere (a) dokazuje stanjski pomen pridevnika *cel*: *rezati* — *razrezati* — (*biti*) *razrezan*. — (b₁) *Plača v tem mesecu je cela*; *Plačo je prejel celo*; *cela plača* 'ne(raz)deljena (ki ni deljena), ali 'nedelna (ki ni v delih)/delna'. Tudi v obeh so- in protipomenskih možnostih gre za pomen stanja, le da je v prvem primeru izraženo stanje v zvezi z glagolskim dejanjem (*deliti* — *razdeliti* — (*biti*) *(raz)deljen*), v drugem pa le stanje ne glede na dejanje: *delen* ← *ki je v delih*. Za primere (b) veljata omenjeni so- in protipomenski varianti tudi kot nadpomenki.

Pomensko razliko med primeri tipa (a) in (b), (b₁) pa je mogoče dokazati tudi na skladenjski ravni. Za primere (b), (b₁) namreč velja naslednje: ko je pridevnik *cel* obsamostalniški prilastek, je za pomensko razvidnost nujno širše sobesedilo, sicer je pridevnik *cel* mogoče razlagati tudi v sopomenski zvezi s pridevnikom *ves*, torej kot količinsko pridevniško besedo (gl. 1.2.1.3): *cel (hleb)* 'nerazrezan/ves' — prvi pomen je mogoče realizirati npr. v zvezi (*Na mizi so ležali*) *celi in razrezani hlebi* — pomenska razpoznavnost je dosežena že s prirednim razširjenim levim prilastkom, drug pomen, npr. v zvezi *Pojedel je cel hleb kruha*, kjer pomensko drugačnost potrjuje sopomenka *ves*. V drugih skladenjskih vlogah količinski pomen ni mogoč, zato se tudi pridevniška beseda *ves* ne more pojavljati kot sopomenka in do pomenskih prekrivanj ne more priti.

Katere slovnično-besedilne lastnosti pa še povezujejo primere tipa (a), (b), (b₁)? S stališča pridevniške besedne zveze velja, da kakovostni pridevnik *cel* ne tvori besedne zveze s prislovi stopnje tipa **zelo/bolj/malo cel*, in tudi sicer ne pozna nobene oblike stopnjevanja. Kakor drugi lastnostni pridevniki pa pozna besedno zvezo z desnimi dopolnili (izjema je samo pomen stopnje), npr. *cel do polovice* (*sicer pa je uničen/razrezan*). Tudi njegova razporeditev v levem prilastku je vezana na kakovostno pomensko skupino, in sicer na predvidljivo stanjsko mesto — za pridevniki barve in pred snovnimi pridevniki,¹⁰ npr. *lepi veliki rumeni celi (nerazrezani) koruzni hlebci*. V znanih okoliščinah ločuje kategorijo (skladenjske) določnosti — *cel-ø* : *cel-i*. (Breznik na tej podlagi skuša ločevati pomen.)

¹⁰ O vezanosti pridevniških pomenskih skupin v levem prilastku prim. J. Toporišič, SS 1976, str. 465–467; pretvorbena povezava med desnim in levim samostalniškim prilastkom ter različnost in hkrati nezamenljivost mest v levem prilastku glede na različno pomensko (desnoprilastkovno) podstavo sta glavni pomenski delitveni merili pridevniške besede v razpravi A. Vidovič-Muha, Pomenske skupine nekovostnih izpeljanih pridevnikov, SR 1981, 19–42.

S pomenskosestavinskega vidika lahko rečemo, da oba pomenska podtipa v najširšem smislu povezuje opisna protipomenska nadpomenka v *kosih* → **kosni* oziroma *kosovni*. Z besedotvornega vidika bi bil sprejemljiv tudi (protipomenski) nadpomen *razpadel*, le da gre pri primerih tipa (a) za nenamensko, nenačrtnost, v primerih tipa (b), (b₁) pa za načrtnost.

Pridevnik *cel* v obravnavanem pomenu, zlasti s tipom, ki ga izkazujejo primeri (a), je tudi besedotvornopodstaven, pojavlja se kot prilastek v skladenjski podstavi npr. pridevniških zložen: *cel-o-rob-ni/-i* ← [*tak, ki ima*] *cel{-o}* *rob{-o}*, [] → *-ni/i*, {} → *-o-*; tako še npr. *cel-o-stran-ski*, *cel-o-številski*.

Iz obravnavanega pridevniškega pomena v predložnih sklonih in v prislovnodoločilni vlogi pogosto nastaja konverzni izpeljani samostalnik: *cel-i* ← [*tisti, ki je*] *cel [-o]*, [] → *-i*, *cel-*, npr. v zvezah kot **do cel-a/do cel-ega*; opravi imamo še s samostalniško pridevniško sklanjatvijo, kar priča o izredni starosti takih predložnih zvez.¹¹ Ni čudno, da se iz mnogih nastali sklopi, iz krajevnih prislovnodoločilnih zvez pa po metaforizaciji načinovni prislovi, npr. *docela* 'popolnoma', *scela* 'v enem kosu', *na celem* 'nenadoma'.

1.2.1.2 Beseda *cel* je besednovrstno samo povedkovnik, torej v vlogi povedkovega določila in povedkovega prilastka, in sicer v pomenu stanja po izvršenem dejanju, ki ga poimenuje glagol *celiti*; gre za posledico iztekanja dejanja: *celiti* — *zaceliti* — (*biti*) *zaceljen*, *cel*. Kot povedkovnik stanja razvija *cel* samostalnik *rana* in vse samostalnike, ki poimenujejo dele telesa oziroma telo, npr.: (c) *Rana še ni cela* 'zaceljena'; *Ranjena roka je že cela* 'zaceljena'. V obravnavanem pomenu so mogoče povedkovniške zveze tudi s prislovi stopnje, npr. *Rana je že precej cela* /*še kar cela* 'zaceljena'. Povedkovnik *cel* je v obravnavanem pomenu besedotvorni, najdemo ga v podstavi npr. glagolskih, pridevniških in samostalniških izpeljank, pa tudi samostalniških in pridevniških zložen. Glagol *celiti* (*celjenje*², *celilo*² ← [*tisto, ki*] *celi[-o]*, [] → *-ilo*, *cel-*¹² idr.) izraža besedotvorni pomen dejanja in rezultata dejanja:¹³ *celiti* ← [*posta-(ja)ti*] *cel[-o]* / [*delati* (*kaj*)] *cel[-o]*, [] → *-i -ti*, *cel-*. Zveze, v katerih se glagol pojavlja, izkazujejo povezavo z obravnavanim pomenom, npr. *Rana se celi*; *Mazilo celi rane*. Glagol *celiti* je tudi v podstavah zložen, npr. *ran-o-cel-ec*² ← [*tisti, ki*] *celi[-o]* *ran{-e}*; *ran-o-cel-n-ik*^{3/2} ← [*tisti, ki je*] **ranoceln{-i}* / [*tisti ki*] *celi[-o]* *ran{-e}*.

Kot povedkovnik pa se beseda *cel* uporablja tudi v pomenu neposledičnega stanja oziroma stanja pred potencialnim dejanjem; v tem zadnjem primeru se kot protipomenka pojavlja pridevniška beseda stanja kot posledica dejanja: (č) *Tone se je iz boja vrnil cel*; *Si še cel?*; *Samo glavo ima še celo*. Pomensko je mogoče primere (č) razlagati kot metaforični prenos primerov (a); tudi protipomenka *ranjen* ali (zanikana) sopomenka *neranjen* to povezavo potrjuje. Samo povedkovniška možnost skladenjske rabe pa tudi pomenska

¹¹ J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968, predvideva za Trubarjev čas deloma še živo samostalniško sklanjatev pridevnika prav zaradi rabe takih oblik v Trubarjevih besedilih, čeprav so bile te oblike »tik pred izumrtjem in /ne/ več rabljene samo za nedoločno obliko /.../, str. 11.

¹² Številčni eksponenti izražajo stopnjo tvorjenosti.

¹³ Poskus predstavitve besedotvornih pomenov glagola, in sicer s pomočjo pretvorbene povezave s sestavinami pomenske podstave povedi (propozicije) je podan v članku A. Vidovič-Muha, Primeri tvorbenih vzorcev glagola, XXI. SSJLK Ljubljana 1985, 47—61.

zoženost na isti tip nosilcev stanja (samostalniških besed) kot pri primerih tipa (c) upravičuje skupno obravnavo.

1.2.1.3 Med količinske pridevniške besede pa se beseda *cel* uvršča, ko je njena skladišna raba omejena predvsem na vlogo obsamostalniškega prilastka. Pridevniški besedi *cel* ustreza vprašalnica *koliko*. Kot količinska pridevniška beseda ne ločuje (skladišne) določenosti, razvrstitev v levem prilastku pa je vezana na količinsko mesto, to je pred lastnostne pridevniške pomenske skupine: *Pojedel je cel velik rumen koruzni hleb*. V obravnavanem pomenu se *cel* tudi ne sprevača v samostalnike.

SS 1976 (str. 271) uvršča *cel* med količinske pridevniške zaimke. Vendar pa je v SS 1976 med navedenimi količinskimi zaimki treba ločiti tiste, ki izražajo samo številčni obseg, od tistih, ki poleg številčnega obsega izražajo še obseg česar koli. Samo številčnost izražajo zaimki *noben*, *oba*, *vsí* (edninski pomenski par *noben*), in bi jih zato morda lahko uvrstili kar med števniške (števniško pridevniško besedo); od drugih količinskih zaimkov se ločijo po tem, da imajo samostalniško jedro vedno imenovalniško: *noben delavec*, *oba delavca*, *vsí delavci*. Drugi količinski zaimki imajo samostalniško jedro rodilniško, in sicer ob štetem (množinskem) rodilniku ali ob edninskem rodilniku (izjema samo *ves*, *cel*), npr. *veliko ljudi* : *veliko kruha*; v prvem primeru so vsi po vrsti (nedoločni) števniški, npr. *kolikor/nekoliko/koliko/precej/kolikor koli/nič/ne toliko/enako ljudi*, v drugem primeru pa so pridevniški zaimki, npr. *koliko/kolikor/nekoliko/koliko/nič ... kruha*. Znotraj pridevniškosti bi bilo torej treba ločiti tipa (številčno) *veliko ljudi*, kjer gre za števnik, od (po obsegu) *veliko kruha*, kjer je *veliko* zaimek. Oporo za takšno delitev ponuja SS 1976 (str. 267), saj navaja tudi med nedoločnimi števniški primere *veliko ljudi*, *mного ljudi*, *več prijateljev*; primere *malo kruha*, *najmanj poštenja* pa bi bilo treba izločiti iz števnikov in uvrstiti med zaimke.

Pri količinskem pomenu pridevniške besede *cel* se vzpostavi sopomensko razmerje s pridevniško besedo *ves* 'v celoti' in protipomensko *delni* (*pol*, *četrt*); po SS 1976 imamo opraviti posredno prek te sopomenske povezave s totalnim pomenom količinskega pridevniškega zaimka.¹⁴ Kot že prej imenovani števniški *noben*, *oba*, *vsí* ima tudi *cel* 'ves' samostalniško jedro v imenovalniku, in sicer edninskem: *cel* 'ves' *obraz*. — Glede na pomen jedrnega samostalnika je mogoče ločiti več tipov zvez.

1.2.1.3.1 Samostalniška besedna zveza s količinskim pridevniškim zaimkom *cel* izraža največji možni obseg česar koli: (d) *Tone je celo belo steno pobarval*; *Tone je včeraj prebral celo knjigo*; *Cela desna roka ga boli*. Formalno bi bila v navedenem tipu primerov možna raba besede *cel* tudi v povedkovem določilu, vendar taka raba vpliva na spremembo pomena — količinski pridevniški zaimek postane kakovostni pridevnik (prim. pogl. 1.2.1.1): *Stena je cela 'nepoškodovana' ipd*. Breznikovo pretvorbena pravilo¹⁵ ne dovoljuje tudi poved-

¹⁴ Gl. J. Toporišič, SS 1976, str. 271, kjer imamo v razpredelnici med totalnimi količinskimi pridevniškimi zaimki navedena *ves*, *oba*; da je ta *ves* lahko razumljen kot sopomenka *cel*, se pravi 'v celoti', protipomenka 'deloma (del)', in ne morda v pomenu *vsí*, *vse sestavine česa* ob štetem samostalniškem jedru, npr. *Vsi delavci so se zbrali*, nam omogoča pojasnilo na str. 280, kjer sta med količinskimi zaimki izrecno izpostavljena *ves* in *cel*. Seveda *cel* 'neokrnjen, nepoškodovan, poln', ne moremo obravnavati med zaimki, saj gre, kot smo skušali dokazati (gl. 1.2.1.1), za pridevniško besedo stanja.

¹⁵ Prim. A. Breznik, SS 1934, str. 218.

kovoprilastkovne razlage teh primerov prav zaradi pomenske spremembe v povedkovem določilu: **Stena je cela — Steno je pobarval*. S tem se tudi potrjuje zaimkovnost besede *cel*, saj je raba pridevniških zaimkov v povedkovem določilu navadno omejena na določene besedne zveze, na določena pomenska dopolnila.¹⁶ Seveda se pojavlja vprašanje, katera je skladenjska vloga besede *cel* v primerih kot (d) *Steno je celo pobarval. Desna roka ga cela boli* → *Desna roka je cela boleča*.

Lahko rečemo, da se količinski pridevniški zaimek *cel* in tudi nekateri drugi, zlasti količinski razvrstitveno obnašajo kot prislovi; količinski pridevniški zaimki imajo tudi pomenske prislovne lastnosti, saj jih ob glagolu lahko razumemo kot besede, ki izražajo obseg dejanja samega, in ne samo obsega predmeta, ki ga dejanje prizadeva. Da bi jih lahko brez premisleka uvrstili med prislove, preprečuje ohranjena ujemalnost, lahko tudi v obliki štetega (množinskega) rodilnika, npr. *Precej dobrih strokovnjakov uspe; Dobrih strokovnjakov precej uspe* : *Dobri strokovnjaki precej uspejo*, kjer je *precej* nedvomno prislov.¹⁷ Prislovnost zaimka *cel* ob glagolu nakazuje tudi protipomenska možnost s prislovom *delno*, ki dokončno prenese pomen samo na obseg dejanja: *Steno je delno pobarval*. Kot pravi prislov pa se beseda *cel* obnaša, ko se razvršča pred lahko izpridevniški povedkovnik stanja. Čeprav še vedno ohranja ujemalnost, pa je tudi pomensko pravi prislov, saj izraža obseg povedkovniško izraženega stanja: (d₂) *Domov se je vrnil cel/ves uničen; Cela/osa polomljena hodi okrog; Bil je cel/ves zanič, cel/ves hin, cel/ves bolan*.¹⁸ Tako so tudi drugi pridevniški zaimki homonimni s prislovi: *Precej/nekoliko/ne toliko/enako/toliko uničen*, kjer pa seveda odpade tudi vprašanje ujemalnosti. Tudi sopomenke besedi *cel* v omenjeni vlogi so prislovi stopnje, in sicer *popolnoma, čisto, dokončno* ipd. Beseda *cel* pa se kljub ohranjeni ujemalnosti razvršča lahko tudi pred povedkovnik stanja.

1.2.1.3.2 Samostalniška besedna zveza z zaimskim *cel* izraža največjo možno mero sploh: (e) *Popil je cel liter vina; Preteči mora cel kilometer*. Pri osnovnih merskih enotah se skoraj ne uporablja *ves*. — Kot (površinska) sopomenka se tu pojavlja tudi pridevnik *poln* kot stilno nezaznamovan ob samostalniku, ki poimenuje kaj, kar se lahko polni (napolni — je polno): (e₁) *Cel/poln lonec mleka je razlil; Dvignil je celo/polno vrečo moke; cel/poln jerbas orehov; cel/poln vrč vode*. Taka sopomenska zamenjava pa je mogoča le v ob-samostalniškem (prilastkovnem) položaju, v povedkovem določilu pa se besedi pomensko različno obnašata: *Cel/poln lonec mleka — Lonec mleka je poln/*

¹⁶ Prim. J. Toporišič, SS 1976, str. 281, kjer je rečeno, da »n/ekateri pridevniški zaimki in števnik ne morejo rabiti kot povedkovo določilo /.../«; v članku A. Vidovič-Muha, *Pridevniške zaimenske besede*, XV. SSJLK Ljubljana 1979, 65—97, so predstavljene besedne zveze pridevniških zaimkov v različnih skladenjskih vlogah; potrjeno je spoznanje o omejenosti povedkovodoločilne rabe pridevniških zaimkov oziroma njihova vezanost v tej skladenjski vlogi pa tudi v vlogi povedkovega prilastka na posebno besedno zvezo, najpogosteje s členkom.

¹⁷ Prim. J. Toporišič, SS 1976, str. 272, kjer gre za distribucijsko razpoznavnost besednih zvez tipa *precej delavcev* : *precej delati*.

¹⁸ Prim. J. Kačala, *Doplnok v slovenščini*, Bratislava 1971, 161—165, ki se odloča o povedkovoprilastkovni vlogi besede *cel* predvsem na podlagi razvrstitve pa tudi pomena besede, ob katero se razvršča, ne pa na podlagi pomena dvostavčne pretvorbe; tako obravnava besedo *cel* kot povedkov prilastek, ko se razvršča ob polnopomenski glagol, ob imenskem povedkovem določilu pa je *cel* beseda, katere »pomenska stran je prislovna (= popolnoma, čisto)«, str. 162.

Lonec je poln mleka — *Lonec mleka* je cel 'nerazbit/nenačet (neodpit)'. Tudi v obsamostalniškem položaju količinskozaimenski pomen pridevnika *cel* zah-teva še desni prilastek, sicer je *cel* lahko kakovostni pridevnik: *cel lonec* 'ne-razbit': *cel lonec mleka* 'poln (lonec)'. Skratka beseda *poln* je kakovostni, in sicer stanjski pridevnik, nastal po tvorbenem vzorcu *polniti* — *napolniti* — (*biti*) *poln*, *napolnjen*, *cel* pa ohranja vse lastnosti (količinskega) zaimka.

1.2.1.3.3 Samostalniške besedne zveze z globinsko števniskim *cel* izražajo največji možni številčni obseg, vendar lahko le posredno: (f) *Cel/ves kolektiv je vedel*; *Cela/psa vas se je zbrala*; *Prepeval je cel/ves avtobus*; *Cela/psa dr-žava je prizadeta*. Da gre dejansko za številčni obseg, je mogoče dokazati s pretvorbo, v kateri pride na površino samo številčna količinska pridevnika beseda *vsi*: *Cel/ves kolektiv* ← *Vsi člani kolektiva* (*Vsi iz kolektiva ... ki so v kolektivu*); *Cela/psa vas* ← *Vsi ljudje iz vasi ... ki so v vasi* itd. Zveze, ki izražajo največji možni številčni obseg, se skladenjsko ločijo od prejšnjih po tem, da je brez pomenske spremembe mogoča raba tudi *Kolektiv je cel/ves* (so vsi, ki tvorijo kolektiv) — *Kolektiv je vedel*; *Vas se je cela/psa zbrala*; *Vas je cela/psa* — *Vas se je zbrala* ipd.

1.2.1.3.4 Ob izsamostalniškem povedkovniku, ki izpostavlja npr. človeka kot nosilca lastnosti, dejavnosti, lahko pa tudi kaka druga stanja, je besedo *cel* mogoče razumeti kot poudarni členek, kar potrjuje tudi sopomenska po-vezava s *pravi*, npr. (g) *Postal si cel* ('pravi') *mož* (→ zelo možat); *Tone je cel* ('pravi') *umetnik* (→ zelo umetniški); *Nastala je cela* ('prava') *zmeda* (→ zelo se je zmedlo); *Sosed je cel* ('pravi') *advokat* (→ zelo advokatski).

Kot izvzemalni členek pa se *cel* uporablja ironično kot najnižja možna stopnja. Sopomenki sta členka *samo*, *le*: (g₁) *Celi dve minuti je čakal (samo, le)*.

1.2.1.4 Pridevniška beseda *cel* izkazuje torej dve temeljni pridevniški po-menski skupini: lahko je lastnostni, natančnejše kakovostni pridevnik z vsemi značilnostmi te pomenske skupine pridevnikov, tudi s pričakovanimi konverznimi prehodi med samostalnike, ali pa količinski pridevniški zaimek v popolni ali manj popolni povezavi z *ves*; globinsko se lahko uvršča *cel* med števniske pridevniške besede, saj izkazuje (globinsko) sopomenskost z *vsi* — primeri (f). Po razvrstitvi in pomenu, ne pa po formalnih lastnostih (ohranjena ujema-lnost), je lahko še prislov (obglagolski položaj, še izraziteje pa obpovedkov-niški — primeri (d₁), (d₂)) ali poudarni in izvzemalni členek — primeri (g), (g₁).

1.2.1.5 Na podlagi postavljenih pomenskih izhodišč bi morala biti v SSKJ beseda *cel* ponovno razčlenjena. Sedanja redakcija te besede z razvrstitvijo in izbiro gradiva ne izkazuje niti temeljne pomenske delitve na kakovostnost in količinskost oziroma obsegovnost. Tudi pomensko odločujoča polnost oziro-ma omejenost skladenjske rabe ni prikazana; npr. v prvem in drugem pomenu (za številkama 1., 2.) bi morale biti predstavljene po eni strani skladenjske vloge kakovostnega pomena, po drugi pa vezanost na povedkovniško skla-denjsko vlogo. Ker so pomenske meje zabrisane, seveda tudi ni izkazana skla-denjska vezanost količinskega pomena; niso izkazani primeri, ko gre za pri-slovni pomen itd. Zelo motijo tudi razlage, ki so v bistvu besedno sopomenske, npr. samo v okviru 1. pomena: *ki ni razdeljen na kose* → *nerazdeljen (na kose* — tавтоloško), *ki še ni načet* → (*še*) *nenačet*, *ki ni poškodovan* → *nepoško-dovan*.

1.2.2 Med količinske pridevniške ali samostalniške besede se uvrščata tudi *pol*, *četrt*.¹⁹ Po SS 1976, 267, je besednovrstnost te besede razvidna šele iz besedne zveze, in sicer iz sklonljivosti ali nesklonljivosti desnega samostalnika: *s pol/četrt kruha : s pol/četrt kruhom*. SSK J 3 (753—754) uvršča besedo v celoti med prislove, za kar pa nima nobenega formalnega dokaza. Glede na merilo pregibaosti desnega samostalnika, ki ga postavlja J. Toporišič v SS 1976, bi bilo mogoče ločiti primere, ko sta lahko samostalniška ali pridevniška. Seveda se vsiljuje vprašanje, kako doseči razvidnost besednovrstnosti že v izhodiščni obliki. Ugotovitev iz SS 1976 (str. 267), da če je desni samostalniški ženskega spola, se ne sklanja, beseda *pol* je torej jedrni samostalniški, samostalnik moškega in srednjega spola na tem položaju pa se lahko sklanjajo ali ne, je mogoče na podlagi gradiva²⁰ dopolniti še z dejstvom, da se tudi samostalniki ženskega spola lahko sklanjajo, če so števniki, če sta torej *pol/četrt* števnika (ob množinskoročilniški obliki): *pol/četrt hruške — s pol/četrt hruške : pol/četrt hrušk — s pol/četrt hruškami* kot *s pet(imi) hruškami* ali *pol/četrt pomarančam (so se posušili listi)*. Samostalniškost besed *pol* in *četrt* se navezuje na sopomenki *polovica*, *četrtna*; besedi se namreč lahko uporabljata v enakih besednih zvezah kot *pol/četrt*, kadar gre za poimenovanje enega od dveh ali enega od štirih enakih delov celote, čeprav je res, da se, zlasti ko gre za količino merskih, časovnih enot, nedvomna samostalnika dejansko redko uporabljata — pogosteje torej *pol metra/pol dneva* kot *polovico metra/polovico dneva*. Glede na pomen samostalnika, ki ga imata besedi *pol/četrt* na desni, ločimo več tipov besednih zvez.

1.2.2.1 Samostalniški ob besedi *pol* je merska enota. Gre za t. i. količinski rodilnik, ki ima dvojni rodilniški samostalniški — mersko enoto in to, kar je merjeno: (h) *pol metra blaga; Postregel je s pol litrom vina / s pol litra vina; četrt metra blaga; Postregel je s četrt litra/litrom vina*. Zveza *pol* + samostalniški je tudi skladiščno neločljiva, tako kot zveza npr. glavnega števnikar s samostalniško mersko enoto. Drugi samostalniški prilastek, ki poimenuje to, kar je merjeno, je skladiščno seveda mogoče ločiti: *Pol/četrt litra je še vina (liter pa vode); Vina je prinesel pol/četrt litra*.

Za razliko od nekaterih nedoločnih števnikov in (količinskih) zaimkov, npr. mnogostnih tipa *precej*, *malo* idr., se beseda *pol* lahko opisno stopnjuje s protipomenskima pridevnikoma *dober/slab* 'več/manj'. Ta značilnost jo povezuje z določnimi, in sicer glavnimi števnikar: *dobrega pol/četrt metra (blaga), slabega pol/četrt litra (vina)*, kot npr. *dobrih tristo metrov blaga*.²¹ Takšno stopnjevanje določnih števnikov in s tem tudi besed *pol/četrt* je seveda samo površinsko, saj gre dejansko za vzpostavitev primerjave z rodilniškim samostalnikom, ki izraža merjeni količini: *dobrega pol/četrt metra blaga* 'več blaga kot pol/četrt metra → več kot pol/četrt metra blaga'; *slabih tristo metrov blaga* 'manj blaga kot tristo metrov → manj kot tristo metrov blaga'. Pretvorba kaže, da gre v bistvu za dvojno rodilniško zvezo, ki je v primerjalnem raz-

¹⁹ Prim. A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika II, III, Ljubljana 1952 (dalje BSJ), str. 93, ki je predstavlja besedo zgodovinsko kot samostalniško: »samostalnik *pol* 'plat, polovica' se je sklanjal po ų-jevski deklinaciji.«

²⁰ Prim. izpise za to besedo v gradivu Inštituta za slovenski jezik, ZRC SAZU.

²¹ Prim. SSK J 4, str. 727, kjer so v 7. pomenu pridevnika *slab* navedeni tudi primeri takšne rabe.

merju (veznik *kot*): zvezo samostalnika z nedoločnim števnikom (količinskim zaimkom), katerega približnost potem omejuje (natančneje določa) zveza glavnega števnikarja s samostalnikom, ki poimenuje mersko enoto. Če torej izhajamo iz obravnavane besedne zveze, potem lahko rečemo, da ima tudi beseda *pol* lastnosti določenih števnikov. Tudi po pomenu sta *pol* in *četrt* bližje glavnim kot nedoločnim števnikom, saj »natanko kažeta« (številčni) obseg »predmetov, o katerih se govori /.../.«²²

Zanimive so tudi zveze tipa *tri metre in pol/četrt blaga* ← *tri metre blaga in pol/četrt metra blaga*, kjer gre v bistvu za priredno zvezo dveh podredno razvitih samostalniških (besednih) zvez: pri prvi zvezi gre za izpust samostalniškega prilastka, ki poimenuje merjeno snov, pri drugi pa za izpust samostalnika, ko poimenuje mersko enoto. Samostalniku v količinskem rodilniku, ki poimenuje mersko enoto, pa lahko sledi tudi t. i. merni pridevnik:²³ (h₁) *pol metra dolg*; *pol kilograma težek* ipd. Le ob glagolih premikanja lahko ostane merska enota v količinskem rodilniku brez nadaljnje določitve: (h₂) *tekel*, *pešal* je *pol kilometra*.

Zveze s samostalnikom, ki poimenuje časovno razsežnost, se od obravnavanih ločijo po tem, da samostalnik, ki poimenuje čas, nima obveznega desnega določila: (i) *Pol/četrt ure je minilo*; *Preigral je pol/četrt noči*; *Pol/četrt dne (dneva)*. — Pri zvezah s časovnorazsežnostnim samostalnikom je kot prilastkovni mogoč samostalnik iz glagolov premikanja; v teh primerih postane samostalnik poimenovanje za (časovno) mersko enoto: (ii) *Do vasi je uro in pol (ure) hoda/požnje/teka/(počasne, hitre, zmerne) hoje*, kar je nastalo iz globinske podstave *Do vasi se hodi/vozi... uro in pol (ure)*. Vse druge skladenjske lastnosti ostanejo.

V vseh obravnavanih primerih sta besedi *pol/četrt* vsaj pomensko (če ne oblikovno) lahko števniki, torej pridevniški, ali zaimenski, in sicer pridevniški ali samostalniški. Števniki sta v primerih, ko izražata polovični, četrtni del številčno izrazljive količine: npr. *četrt, pol, tričetrt metra*, (en) *meter, dva...*, zaimenski, ko izražata polovični, četrtni del celote, npr. *četrt, pol metra*; *cel meter*.

1.2.2.2 Samostalnik ob besedah *pol/četrt* lahko poimenuje kaj, kar je mogoče šteti, *pol/četrt* sta števnika, ali kaj, kar nima te lastnosti — *pol/četrt* sta zaimenska, izražata obseg: (j) *Pojedel je pol/četrt jabolka/jabolk* ← *pol/četrt obsega, količine jabolka/jabolk*. V prvem tipu gre za obseg, v drugem za potencialno zvezo z glavnimi števnikarji, npr. *pol (števíla) jabolk — eno jabolko, pet jabolk* itd., *vsaj jabolka*; v prvem tipu ostaja razmerje le s celoto oziroma z deli celote: *pol/četrt jabolka — celo/vse jabolko*. Na (predmetno)-pomenski ravni imata *pol/četrt* sopomenki s *polovico/četrtnino*: *Pojedel je polovico/četrtnino jabolka/jabolk — Pojedel je celo (vse) jabolko / vsaj jabolka*.

Primeri rabe v drugih skladenjskih vlogah so običajni: *Jabolk-ø/-a je pol/četrt*; *Jabolk-ø/-a je pojedel pol/četrt*. Ob snovnih samostalnikih izražata *pol/četrt* samo obseg: (j₂) *Zmešaj pol/četrt kisa in pol/četrt vode* → *pol(-ovico)/četrtno(-ino) količine kisa in pol(-ovico)/četrt(-ino) količine vode*. Samo kot številčno določitev (števnikiški pomen) moramo razumeti zveze kot (j₁) *Zbralo*

²² Prim. A. Breznik, SS 1916, str. 109.

²³ Prim. A. Vidovič-Muha, Merila pomenske delitve neakakovostne pridevniške besede, SR 1978, 253–276, kjer so merni pridevniki določeni tudi z zanje tipično besedno zvezo kot »visok več metrov.«

se je *pol/četrť vasi, mesta* ← *Zbralo se je pol ljudi (iz) vasi, mesta (pol/četrť vaščanov, meščanov)*.

1.2.2.3 Besedi *pol/četrť* pa se lahko razvrščata tudi ob pridevnik, prislov ali glagol, kjer izražata (neštevilčno) razsežnost, obseg stanja, lastnosti. Po razvrstitvenem pravilu slovenskega jezika²⁴ sta v teh primerih prislova: (k) *Pridelka je pol manj kot lani; Vlak je vozil pol prazen; Hiša je bila pol lesena; Tone pol dremlje, pol pa spi*. Predstavljene zveze je mogoče razumeti tudi s (predložno) samostalniško podstavo v vlogi prislovnega določila, kar se potem površinsko kaže kot prislovno-prislovna, pridevniško-prislovna ali glagolsko-prislovna zveza: *Pridelka je za pol(ovico)/četrť(ino) manj* (→ ... polovično, četrťinsko manj); *Vlak je do pol(ovice)/četrť(ine) prazen* (→ ... polovično, četrťinsko prazen); *Hiša je do pol(ovice)/četrť(ine) lesena* (→ ... polovično, četrťinsko lesena); *Klobuk je na pol(ovico) nov* (→ ... polovično) nov (primer je frazeološki, saj zveza dejansko pomeni 'precej, skoraj' nov; ne gre več za izražanje natančne količine obsega, zato tudi ni mogoča zveza **Klobuk je četrť nov*); *Tone na pol(ovico) dremlje* ... (→ ... polovično) dremlje.

Prenos besed *pol/četrť* pred samostalnik ti dve besedi seveda uvršča v skupino, obravnavano pod 1.2.2.2, torej med samostalniške ali skladenjsko razvidne pridevniške besede: *Pol(ovica)/četrť(ina) pridelka je manj; Pol(ovica)/četrť(ina) vlaka je praznega; Pol(ovica)/četrť(ina) hiše je lesene; Pol(ovica)/četrť(ina) klobuka je novega; *Pol(ovica) Toneta dremlje* ...

1.2.2.4 V celoti samostalniške pa ostajajo različne prislovnodoločilne (predložne) zveze besed *pol/četrť*: (l) *Prerezati limono čez pol(ovico); Pregariti polo na pol(ovico); Deliti si kaj na pol(ovico)*.

1.2.2.5 Vse predstavljene skladenjsko-pomenske skupine zlasti besede *pol* so tudi besedotvornopodstavne, in sicer so v podstavi tvorjenk z dvema koreniskima morfemoma, se pravi zloženek in dvokorenskih sklopov.

1.2.2.5.1 Sklopi s samostalnikom *pol* v podstavi so zelo stare tvorjenke, saj ohranjajo sled samostojne sklanjatve *u*-jevskih debel: *pol(u)dne, pol(u)noči*, tudi *poltreh, polštirih* itd. Primere kot *pol(u)dan, pol(u)noč* razlaga A. Bajec kot mlajše, nastale, ko so bili omenjeni sklopi že trdno v jezikovnem sistemu, saj je iz njih nastal nov izhodiščni (imenovalniški) sklon (*-dne* : *-dan, -noči* : *-noč*).²⁵

Z današnjega vidika bi bile omenjene in njim podobne še kasnejše tvorjenke (kot *polkrogla, polkpolpa, pol-, četrťfinale, pol-, četrťstoletje, poldrugi, poltretji*) uvrstljive med zloženke z enomorfemskim, samo medponskim obrazilom in s skladenjsko podstavo, npr. *polkrogla* ← *krogla {do} pol{-ø}*, {} → *-ø-, pol-, -krogla*; *poldan* ← *dan {do} pol{-ø}*, {} → *-ø-, pol-, -dan*, tudi *poldrugi* ← *drugi {do} pol{-ø}*, {} → *-ø-, pol-, -drugi* ipd.; *pollitrski* ← *litrski {do} pol{-ø}*, {} → *-ø-, pol-, -litrski*, vendar tudi [*tak, ki je povezan*] {s} *pol{-ø} litr{-om}/pollitr{-om}*, {} → *-ø-, ||* → *-ski, pol-, litr-/||* → *-ski, pollitr-*

²⁴ Gl. npr. J. Toporišič, SS 1976, str. 470, 471.

²⁵ Prim. A. Bajec, BSJ, 93–94, kjer so primeri uvrščeni med sklope: *polz dne, polu nošti*. »Ko je zveza dobila enoten prenesen pomen, se je strnila tudi v besedno enoto z enotnim poudarkom. Iz takih kot *casus obliqui* občutenih primerov si je jezik ustvaril nov nominativ, bodisi v obliki **polzdnob, polznošt* ali *poludnob, polu-nošt*. [...] Zatorej moremo tudi v slovenščini računati z obema sestavinama *pol-* in *polu-*« (Str. 93.)

(enkrat gre za zlaganje, drugič za izpeljevanje iz zloženke *polliter*, ki je pa SSKJ nima).²⁶

Enoglasnost sklopov *póldne*, *pólnoči* in mlajših *póldan*, *pólnoč* dokazuje, da gre v obeh primerih še vedno za zelo stare tvorjenke, prav tako *poltréh*, *polpétih* ipd. Vse druge tvorjenke tega tipa so dvonaglasne, kar jih povezuje z vsemi drugimi mlajšimi obrazilno enomorfemskimi zloženkami tipa *ávto-césta*. Zloženke z medponsko-priponskim obrazilom tip *pol-ø-lét* je so enonaglasne, pač glede na morfemsko zgradbo zloženke določujoče sestavine.²⁷

SSKJ 3, 754–788, se glede števila naglasov v glavnem ujema z omenjenimi stališči, izjema je le enonaglasnost pri *poldrúgi*, *poltrétji*. Z naglasnega vidika pa je ohlapna določitev gesla *pol*...: *pol*... ali *pól*... (754), saj ne gre za poljubno zamenljivost naglašenosti ali nenaglašenosti. Mislim, da bi bilo mogoče natančno reči, da je nenaglašeni *pol*... vezan samo na sklope in medponsko-priponske zloženke, sicer je *pól*... vedno naglašen (gl. še 1.2.2.4.2).

1.2.2.4.2 Zelo obsežna skupina novjših zloženek pa v bistvu ne izraža obsega predmetnosti same, ampak obseg njene lastnosti. Nekaj primerov: *polbog*, *polbrat*, *polinteligent*, *polavtomat*, *polusnje*, *polsintetika*, *polmrak*, *polsvetloba* ipd. Pomenska podstava takšnih tvorjenk (npr. za *polbrat*) je: *tisti*, ki ima *pol lastnosti brata* / *tisti*, ki je na *pol(ovico)* — *polovično bratovski*; *polusnje* ← *tisto*, ki ima *pol lastnosti usnja* / *tisto*, ki je na *pol(ovico)* — *polovično usnjeno*; *polmrak* ← *tedaj*, ko je na *pol(ovico)* lastnosti *mraka* / *tedaj*, ko je na *pol(ovico)* — *polovično mračno*. Skladenjska podstava vsebuje frazeologizirano prislovno (predložnosamostalniško) zvezo na *pol*: *polbrat* ← *brat* {na} *pol(-ø)*, {} → -ø-, *pol-*, -*brat*, na *pol* 's pol lastnostmi'. Po zgradbi se tvorjenke uvrščajo med samostalniške medponskoobrazilne.²⁸ Tudi dosledna dvonaglasnost potrjuje takšno uvrstitev.

1.2.2.5 Pomenska predstavitev gesel *pol* in *napol* v SSKJ²⁹ zahteva v marsičem temeljito preureditev. Pripombe na sedanjo redakcijo se nanašajo predvsem na slovnico (zlasti besednovrstno) opredelitev, (predmetno)pomensko razčlenitev gradiva, ustreznost gradivnega izbora, deloma vsaj ustreznost razlag.

Geslo *pol* je v SSKJ v celoti uvrščeno med prislove brez kakršne koli kasnejše dopolnitve ali pojasnila. Taka uvrstitev ni v skladu ne samo z našo razčlenitvijo, ampak tudi z vso dotedanjo besednovrstno predstavitvijo te besede.³⁰ Po SSKJ je beseda *pol* prislov celo v zvezah kot *pol hleba*, *pol jabolka* ali *pol metra*, tudi *prerezati čez pol*, na *pol* ipd. Do določene mere bi bilo

²⁶ Prim. tudi J. Toporišič, SS 1976, ki uvršča primere *polčas*, *polizdelek*, *četrfinale* med sklope, str. 147, *pólkróg* (z navedenima naglasoma) pa med zloženke, str. 146, 147.

²⁷ O odvisnosti števila naglasov pri podrednih obrazilno dvomorfemskih zloženkah od njihove morfemske zgradbe prim. A. Vidovič-Muha, Zloženke s pomenom lastnosti delov organizma, SR 1983, 359–374, zlasti 369–370.

²⁸ F. Levstik ugotavlja v Napakah slovenskega pisanja (ZD 6, Ljubljana 1956, 38–88), razprava izšla 1858, da so s *pol* prave sestave le v »dajalniku in storilniku«, tvorjenke kot *polbrat*, *polkonj* ipd. so neustrezne; tudi A. Bajec v BSJ uvršča obravnavane tvorjenke med »umetne besede, navadno pomenske izposojenke /.../. Zatorej ima Perušek prav, ko jih odsvetuje in predlaga zanje naslednja nadomestila: *mali bog*, *somrak*, *polovični učenjak*, *po poli brat* /.../«, str. 93–94; za SS 1976 gl. op. 26.

²⁹ Prim. *pol* SSKJ 3, 753–754, *napol* SSKJ 2, 963–964.

³⁰ Doslej je to samostalniška in/ali pridevniška beseda — prim. literaturo npr. iz op. 18, 19.

razumljivo omahovanje med samostalniškostjo in pridevniškostjo zlasti za primere tipa *s pol hleba* : *s pol hlebom*, prislovnost pa je nerazumljiva. V izhodišču bi moralo biti geslo določeno kot (zaimensko) samostalniško ali pridevniško ter kot števnisko (pridevniško: *s pol jabolka/hruške* : *s pol jabolkom* ter *s pol jabolki/hruškami*).

Pri pomenski razčlenitvi gre za številne ohlapnosti, ki kažejo na nedomišljenost redakcijske zasnove. V prvem pomenu so pod a) brez poševnice (pomenskega (ali stilnega) znamenja v obliki poševne črte) ali brez dodatne razlage navedene eliptične zveze kot *tri metre in pol blaga* (tudi brez variante *tri in pol metre*); pod b) prav tako brez poševnice ali razlage zveze *ima pet let in pol* ali *do vasi je tri ure in pol hoda* (→ *se hodi tri ure in pol ure*) itd. Prav tako so v prvem pomenu pod c) zelo raznovrstni primeri, tako besednovrstno kot pomensko: brez opozorila sta skupaj zvezi *s pol štruce* in *s pol hlebom*. Ponovno se pojavijo zveze z merskimi enotami, tudi časovnimi, čeprav so bile obravnavane pod a) oziroma b). Pri zvezah kot *dobrega pol litra*, *slabe pol ure* gre namreč le za elipso iz zvez *več (vina) kot pol litra*, *manj (hoje) kot pol ure*; zveze sodijo za poševnice pod a) ali b), seveda z ustrezno dopolnilno razlago, ki bi tudi površinsko utemeljila tako uvrstitev.

Kot pomensko neproblematična je predstavljena zveza *blago je iz pol sintetike in pol volne*, čeprav gre za pomensko dvoumnost: ali je blago iz pol(ovice) sintetike (kolikor je imamo pač na razpolago), ali pa je blago pol(ovico) iz sintetike → polovično sintetično; verjetno gre za zadnji pomen, zato bi bila nujna premestitev veznikov, torej *blago pol iz sintetike*, *pol iz volne*. Zveze kot *možak in pol*, *dekle in pol*, sedaj uvrščene v pomen za številko tri, izhajajo iz zvez, navedenih v 1. pomenu, *kot meter in pol (metra)*, *liter in pol (litra)*, *leto in pol (leta)* ali tudi *štruca in pol (štruce)*, *dve jabolki in pol (jabolka)*, ki pa jih Slovar nikjer ne izkazuje. Zveze kot *možak in pol*, *dekle in pol* je namreč mogoče razložiti kot *možak in pol možaka*, *dekle in pol dekleta*, seveda v pomenu lastnosti — (*cela*) *možatost in še pol možatosti* ipd.: treba bi jih bilo prikazati bližje skupaj, morda le za dvema poševnicama (kot t. i. podpomen), pri čemer pa bi bilo nujno slovnično opozorilo, da gre za samo povedkovniške (predikativne) frazeologeme, kar je tudi formalni dokaz za njihov lastnostni pomen (in ne morda pomen nosilca lastnosti); ker so zveze v okviru 2. slovarske razlage (za številko 2) pomensko neizčiščene, ne morejo ti primeri, ki so predstavljeni za 3. razlago (za številko 3), izražati organske pomenske povezave. Drugi slovarski pomen je namreč zmes različnih primerov: skupaj se najdejo zveze kot *pol mesta*, *pol vasi* in *pol toliko*, *pol prazen*; primeri so sicer ločeni z a) in b), a če se ustavimo najprej ob razlagi, za oba tipa primerov ne more veljati omejitev na približnost (izraža približno polovično...). Kako besednovrstno in skladenjsko-pomensko razumemo primere tipa *pridelka je pol manj* (v Slovarju skupaj — brez poševnice — *s pol manjši*), *pol nov*, *hiša je pol lesena*, smo predstavili v poglavju 1.2.2.2.3. V SSKJ imamo brez poševnic, prav tako v okviru drugega pomena, združene zveze kot *hiša je pol lesena pol zidana* s frazeološkimi zvezami kot *to je rekel pol za šalo* *pol zares*, ter *pol živ*, *pol mrtev*. Frazeološke zveze bi bilo mogoče razumeti *rekel je za pol(ovico) šale* ... → *polovično se je šalil* ...; *pol živ* pa seveda razlagamo prislovno *polovično živ (polovično živi)*, *polovično mrtev*. V okviru drugega pomena najdemo brez opozoril tudi zveze *pol dremaje*, kjer bi se prav tako dalo govoriti o prislovu, in kar naprej brez poševnice *pol v spanju*.

Zlasti slovnična redakcija gesla *pol* je v SSKJ res v celoti zgrešena, pomenska pa vsaj nedomišljena. Tudi gradivo, t. i. iztržki, ni dovolj pomensko razpoznavno. Tako bi bilo npr. treba v okviru prvega pomena, ki se glasi »izraža enega od enakih delov a) merske enote, b) časovne enote, c) celote« ravnati s pomensko razvidnimi iztržki utemeljiti ločitev na tri podskupine. Ko gre za nečasovne merske enote — tip a) — smo ugotovili, da se ob enoti obvezno pojavlja rodilniški samostalniček, ki poimenuje merjeno snov, npr. *pol litra česa*, *pol metra česa* ali merni pridevnik, npr. *pol metra dolg*, *pol kilograma težek*, lahko pa tudi zveza z glagolom premikanja, npr. *pešučiti*, *teči* ipd. *tri in pol kilometre*; ob poimenovanju časa je poleg glagolskih zvez, ki izražajo trajanje, dogajanje česa glede na čas, npr. *čakati*, *delati*, *hoditi pol ure*, še zveza z merskim pridevnikom, npr. *pol ure dolg sestanek*. Kot smo že omenili, med primeri pod c) manjkajo zveze kot (*pojedel je*) *jabolko in pol*.

V nekaterih primerih nastaja sopomensko razmerje med besedama *pol* in *napol*, zato še nekaj besed o redakciji tega gesla v SSKJ (963—964), pomensko prav tako nedomišljeni. Besednovrstno gre tu sicer v celoti za prislov, nastal po sklopnem postopku iz predložne samostalniške besedne zveze *na pol*, vendar pa se slovniške pomenske delitve večinoma ne dajo utemeljiti. Ostanimo samo v okviru prvega pomena z razlago »izraža približno polovično mero« s primeri *napol izprazenjen voz*; *napol polnena obleka*; *voz je napol pod streho* / *napol izprazenjen kozarec*; *napol odprte oči* / *govoriti napol za šalo napol zares*. Vse te zveze imajo različne (pomenske) pretvorbene in sopomenske možnosti: *napol izprazenjen voz*, sopomenka *polprazen* ← *prazen do polovice* → *polovično prazen*; enako pretvorbo ima tudi zveza za poševnico: *napol izprazenjen kozarec* ← *izprazenjen do polovice* → *polovično izprazenjen*; *napol polnena obleka* 'polvolnena' — je *polovično polnena* ← *ima polovico polne*; *voz je napol pod streho* — *pol voza je pod streho*. Pomen bi bilo treba torej v celoti preurediti. Tudi obe zvezi iz drugega pomena sta različni: zvezi *napol avtomatska puška* 'polavtomatska' sledi zveza *napol se vzdigniti* itd.

Pri redakciji količinskih števniških in zaimenskih izrazov pogrešamo v SSKJ teoretično izčističenost tako glede slovničnih kot tudi besedoslovnih lastnosti, premajhno je upoštevanje relevantnega skladišnega okolja ob poznavanju jezikovnosistemskih zakonitosti.

SUMMARY

1 The grammatical (especially word-class) and (lexico)semantic features of such quantifiers as *cel*, *pol* and *četrt* are determined on the basis of criteria pertaining to the levels of syntax, word-formative syntax and lexicology (semantic components): the quantifiers are considered with respect to their role in the sentence structure, their (non)ability to participate in the various possible kinds of phrases, as well as their distribution and function therein. The criteria of word-formative syntax involve above all the analysis of the syntactic bases which underlie compound words. Among the interlexical semantic relations, those of synonymy, antonymy, hypernymy and hyponymy have been found the most relevant.

1.1 *Cel*

From the syntactic point of view, the word *cel* is classifiable into several semantic groups:

(1) *Cel* 'whole' has all the syntactic functions of an adjectival word: it is a qualitative adjective, more precisely a state adjective, determined by the question form

kakšen 'what (kind of)'. The head of the phrase may be a noun of material (substance) or some other kind of noun: (i) *Čevlji so celi* 'The shoes are "whole" (= without holes)', *Čevlje je prodal cele* 'He sold his shoes (while they were still) "whole"', *celi čevlji* "'whole" shoes'. The synonyms here are negated antonyms: *neraztrgan* 'untorn'; the hypernym is *neuničen* 'undestroyed'. (ii) *Hlebi so celi* 'The loaves are whole', *Hlebi na policah so ležali celi* 'The loaves on the shelves lay there whole (= untouched)', *celi hlebi* 'whole (e. g. unsliced) loaves' — synonym *nerazrezan* 'unsliced'. (iii) *Plača je cela* 'The pay is whole', *Plačo je prejel celo* 'He received his pay "whole" (= in full)', *cela plača* 'the whole pay' — *nerazdeljena/nedelna* 'undivided / not partial'. The word *cel* in this sense does not form phrases with adverbs of degree, but it can form constructions with postmodifiers (complements), which is a characteristic of qualitative adjectives, and the position of *cel* in the premodification structure of the noun phrase is likewise that of a qualitative adjective: it is placed after color adjectives and before adjectives denoting material (substance). It can express the opposition definite/indefinite: *cel* vs. *celi*.

(2) *Cel* is a predicative denoting the state occurring after the completion of the action expressed by the verb *celiti* 'to heal'; *celiti* — *zaceliti* — (*biti*) *zaceljen* '(to be) healed, whole'. As the predicative of state, *cel* cooccurs only with a limited number of heads, typically with the noun *rana* 'wound' and with all nouns denoting parts of the human body. It can appear in word-forming bases, but is limited to suffixation (*celiti*) and compounding (*ranocelc*).

(3) When limited to the syntactic function of an attribute to a noun, *cel* is a quantitative adjective. Its question form is *koliko* 'how much', and in the premodification structure of the noun phrase it must be placed before the premodifiers denoting quality. As such, *cel* can be either a pronoun or a numeral. As a pronoun it denotes (i) the largest possible range of something: *Cela desna roka ga boli* 'His whole right arm hurts', (ii) the biggest possible measure: *cel kilometer (poti)* 'a whole kilometer (of distance)', *cel liter (vina)* 'a whole liter (of wine)'. As a numeral, its meaning is understood in terms of deep structure: *cel avtobus* 'the whole bus', i. e. 'all (the people) in the bus'.

(4) When *cel* premodifies a deadjectival predicative of state, its congruence is retained, but semantically it is a real adverb: *Domov se je vrnil cel polomljen/bolan* 'He came back home "whole" (= all) beaten up / ill'. Its synonyms include maximizers such as *popolnoma* 'completely', *čisto* 'quite'.

(5) Premodifying a desubstantial predicative, *cel* functions as an emphazier: *Tone je cel umetnik* 'Tony is a "whole" (= real, outright) artist'. Ironically it is used as a diminisher: *Celi dve minuti je čakal* 'He waited two whole minutes (= only two minutes)'.

1.2 *Pol, četrt*

According to the *Slovenska slovnica* (1976), the criterion for determining whether, in a particular construction, the words *pol* and *četrt* belong to the word class of nouns or to the word class of adjectives is the declinability or indeclinability of the noun which they modify. Another rule may be added: When *pol/četrt* premodify a countable noun (in the genitive plural), they are always numeral adjectives: *pol jabolk* — *s pol jabolki* '(with) half of the apples', *četrt hrušk* — *s četrt hruškami* '(with) a quarter of the pears'.

With regard to the meaning of the modified noun, several types of constructions can be discriminated:

(1) The head is a measure partitive noun and may be followed by a second noun or by a measure adjective: *pol/četrt metra blaga* 'half a meter / a quarter of a meter of material', *pol/četrt metra visok* 'half a meter / a quarter of a meter tall'. With the verbs of motion the measure partitive noun has no postmodifier: *Preteče pol kilometra* 'He can run (the distance of) half a kilometer'. Temporal nouns are postmodified by a deverbative noun: *pol ure hoje* 'half an hour of walking (= a half-hour walk)', *četrt ure teka* 'a quarter of an hour of running (= a quarter-hour run)'. In such cases the words *pol* and *četrt* are either numerals or pronouns, depending on whether the count or merely the incompleteness of extent of the modified noun is

involved: *pol/četrť metra* — *en meter, dva ...* 'half a / a quarter of a meter — one meter, two, three ... meters' versus *pol/četrť metra* — *cel meter* 'half a / a quarter of a meter — a whole meter'.

(2) The head denotes something countable or something which, used with *pol/četrť*, cannot be counted; in the first case, the words *cel* and *četrť* are numerals, in the second case, they are pronouns: *pol jabolk* 'half of the apples', *pol jabolka* 'half of the apple'. Only the pronominal meaning is possible when the head is a material (substance) noun: *četrť kisa* 'a quarter of the vinegar', *pol moke* 'half of the flour'. Only the numeral meaning is possible in the type *četrť/pol vasi* 'a quarter of / half of the village', i. e. 'of the villagers'.

(3) *Pol*, in particular, is also an adverb, premodifying an adjective, a verb or another adverb: *pol prazen* 'half empty', *pol spi* '“he half sleeps” (= he is half asleep)' (cf. *I half wish*), *pol manj* 'half less'. The same function is performed by a synonymous prepositional phrase: *na pol(ovico) prazen/spi/manj*. Substantivity is demonstrated by such cases like *prerezati čez pol* 'to cut “across the half” (= in half, down the middle)'.

(4) All the above meanings (esp. of *pol*) can be found in the syntactic bases of true and juxtaposed compounds. Older compounds express the “half-extent” of something: *polnoč(i)* 'midnight', also *polkrogla* 'semisphere'. More recent compounds denote the extent of a quality of something: *polbog* 'demigod', *polbrat* 'half-brother'. The component *pol-* is unstressed only in so called interfix-suffix compounds (*pollétje*), in other cases it always bears stress. Juxtaposed compounds have a single stress on *pol-* (*póldan*); all compounds with a monomorphemic formant have two stresses: *pólkróglá*, *pólbrát*.